Romanul social românesc între conformism și autonomie. O analiză cantitativă a evoluției subgenului între 1965 și 1989

Denisa BUD

Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters
Personal e-mail: denisa.bud17@yahoo.ro

The Romanian Social Novel between Conformism and Autonomy.
A Quantitative Research of the Evolution of the Subgenre (1965-1989)

The present paper aims to provide an overview of the Romanian social novel between 1965 and 1989, a period subordinate to the communist regime of Nicolae Ceaușescu, that witnessed the evolution of this particulare subgenre, one determined by two factors: the effect of the political changes during this stage and the publication of the established, canonical, post-war Romanian novels. The methodology employed for this article is a quantitative analysis based on the theories of Franco Moretti's and Matthew L. Jockers's theoretical studies. Thus, the article investigates the literary critics'views concerning the Romanian social novel and its possible definitions. Therefore, the results consist in a couple of graphs, which represent the course of this subgenre, involving an applicable definition for his representations in the period of Ceaușescu's political regime.

Keywords: social novel, subgenre, distant reading, romanian literature, communism regime, ideology, literary evolution.

Romanul românesc din perioada comunismului reprezintă încă un punct de referință în studiile literare actuale din mai multe perspective. Unul dintre argumente este raportul puternic dintre factorul politic și evoluția literaturii din această perioadă, având în vedere că a fost una aflată sub dominația regimului comunist. Un alt argument, așa cum o dovedesc și volumele care au ca reper principal problematizarea literaturii române din perioada comunismului, este complexitatea operelor literare care reușesc să pună în prim plan filonul estetic, dincolo de cel ideologic. În ceea ce privește studiile literare din ultimii ani care abordează acest subiect, se pot trasa două direcții principale: pe de o parte, volumele[1] care urmăresc modurile prin care literatura se dezvoltă într-o epocă dominată politic și care clarifică aspectele legate de acest raport între ideologic și literar și, pe de altă parte, studiile[2] care abordează literatura din perioada vizată din perspective inovatoare, anume cele *World Literature*, și care contribuie la formarea unei viziuni mai complete, în plan internațional, asupra literaturii române postbelice.

Articolul de față își propune să investigheze evoluția romanului românesc social între anii 1965 și 1989 și să arate în ce măsură evoluția acestui subgen romanesc este influențată de evenimentele politice care survin odată cu modificările impuse de regimul comunist. Alegerea perioadei vizate a fost determinată de modificările care se produc odată cu căderea regimului lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și cu preluarea puterii de către Nicolae Ceaușescu și care influențează parcursul literaturii române postbelice. Metodologia ce va sta la baza acestui studiu este o analiză cantitativă, după modelul lui

Franco Moretti[3] și al lui Matthew L. Jockers[4], și va oferi o perspectivă nouă asupra romanului social, formând o imagine obiectivă asupra acestuia. Mai mult, o astfel de analiză va completa cercetările care examinează acest *subgen* la nivelul construcției narative și al relației dintre tematică și ideologie. Dacă critica literară românească a discutat romanul social din diferite unghiuri (tematic, prin raport cu ideologia, la nivel de reprezentare), nu a fost luată în calcul producția și evoluția acestui subgen, astfel considerăm că și aceste elemente sunt importante într-o analiză a romanului social, tocmai pentru a contribui la o perspectivă mai clară asupra romanului românesc postbelic, iar cum susține Franco Moretti în volumul său: „nu putem înțelege un câmp atât de vast punând cap la cap ceea ce știm despre un caz izolat ori altul, căci câmpul *nu este* suma cazurilor izolate: este un sistem colectiv, un întreg, care trebuie văzut și studiat ca atare".[5]

Preluăm în studiul prezent denumirea de *subgen*, pentru categoriile tematice ale romanului românesc, dintr-un articol publicat în revista *Transilvania* care urmărește tipologiile romanului românesc din secolul XIX[6], rezultat în urma unui proiect ce propune o cercetare a acestuia din perspectiva teoriilor *World Literature.* Astfel, așa cum subliniază autorii studiului, e nevoie de o regândire a „etichetelor taxonomice aplicate de către tradiția critică autohtonă producției romanești"[7], iar așa cum afirmă și Daiana Gârdan, într-un alt articol, „există o reală nevoie de detabuizare a a unor concepte prefabricate, de delimitare, cât mai puțin laxă și cu margini cât mai «științific» trasate, a subgenurilor romanului acolo unde se testează noua aparatură macroeconomică, digitală, geocritică [...] pe corpus autohton"[8]. Instrumentarul utilizat pentru această cercetare este *Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până la 1989*,[9] alcătuit sub egida Academiei Române. Ne asumăm caracterul, pe alocuri reducționist, al încadrărilor romanelor în tipologiile românești prezente în dicționar, fiind în momentul actual singurul instrument care poate fi utilizat pentru o cercetare care are la bază *distant reading*-ul[10]. În acest sens, există câteva studii ce pun în evidență dificultățile pe care le poate aduce utilizarea categoriilor românești pe care le oferă acest dicționar. De pildă, Daiana Gârdan discută despre „lipsa instrumentarului necesar pentru astfel de cercetări"[11] și subliniază „carențele și eterogenitatea"[12] dicționarelor existente, elemente ce îngreunează astfel de cercetări. De asemenea, Mihnea Bâlici aduce în prim-plan problemele pe care le ridică structura celor două dicționare – *Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până în 1989* și *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România de la origini până în 1989* – și clasificările oferite de cele două instrumente[13]. Într-un studiu recent, Andrei Terian oferă o perspectivă asupra cercetărilor cantitative realizate în spațiul românesc, subliniază limitările produse de indexările regăsite în cele două dicționare indicate și propune un model de analiză cantitativă care urmărește o imagine a dinamicii romanului românesc și a romanului tradus de la sfârșitul secolului XIX până în 2000[14]. Folosind informațiile din *DCRR*-1, pentru prima parte a studiului, vom indexa toate romanele publicate între 1965 și 1989 pentru a avea contextul sistemului literar, la nivelul producției, în care evoluează romanul social într-o perioadă ce vizează o literatură subordonată politicului.

Referitor la definirea romanului social, relevante în acest sens sunt două articole: mai întâi, Daiana Gârdan propune, într-unul dintre studiile sale, o „arheologie a conceptului de roman social"[15], urmărind definițiile pe care această categorie romanescă le primește în spațiul englez, prin intermediul lui Louis Cazamian care identifică trei etape ale romanului social; apoi observă cum Charles-Brun, în spațiul francez, consideră că romanul social se formează ca o categorie romanescă individuală. Autoarea articolului accentuează faptul că în cultura literară românească formula este preluată din direcția franceză și trece în revistă primele discuții despre romanul social ce apar în publicistica românească a începutului de secol XX, evidențiind lipsa unor definiții explicite, fapt observabil chiar și în critica postbelică românească[16]. Articolul semnat de Andrei Terian et. al aduce în discuție conceptul de roman social și limitele acestui subgen care ies în evidență în cadrul cercetărilor de tip cantitativ[17].

Pornind de la direcțiile teoretice propuse de cele două cercetări, studiul de față va observa în ce măsură aceste definiții se pot aplica și în cazul romanului social din perioada 1965-1989. Totodată, se vor trasa câteva caracteristici specifice acestui subgen romanesc având ca punct de plecare descrierile romanelor prezente în *DCRR*-1 și discuțiile critice a căror punct principal este romanul social din perioada comunistă.

Există câteva mențiuni ale romanului social și în cercetările ce urmăresc dezvoltarea și configurarea romanului românesc în etapa menționată. În 1983, în revista „Caiete critice" este publicată o anchetă referitoare la romanul românesc contemporan, iar câțiva dintre respondenți menționează în discuțiile lor și romanul social. Gheorghe Crăciun observă o tendință a prozei spre tema politicului și a vieții sociale și susține că „Nimic ciudat în faptul că la polul opus «romanului politic» se află așa-numita «proză a cotidianului». Încărcătura semantică a celor două concepte, circumscrise în general obsedantului deceniu și mediului «făptuirilor neînsemnate», definește o stare de lucruri din care ar rezulta că tocmai miezul vieții e cel care lipsește din reveleul nostru romanesc"[18] și Maria Luiza Cristescu, într-o notă mult mai radicală, consideră că scriitorul român al perioadei comuniste e aflat sub permanentă influență a ideologiei iar din acest motiv „mai toți romancierii de azi scriu roman social sau chiar așa-zis politic. Din această condiționare nu se poate scăpa. Cititorul vrea *adevăruri* de ieri și de azi, cât

mai multe, cât mai direct prezentate; scriitorul se simte dator să răspundă acestei necesități. Chiar cu riscul de a se rata estetic”[19]. Un alt exemplu este volumul lui Viorel Nistor dedicat romanului politic românesc postbelic unde se regăsesc câteva mențiuni, însă, la fel ca în cazul situației de la sfârșitul secolului XIX – începutul celui de-al XX-lea, sunt, mai degrabă, încadrări ale unor texte în această categorie sau asocieri cu alte tipuri romanești, de pildă cu romanul politic sau cu cel istoric[20]. Într-unul dintre cele mai simptomatice volume care urmărește influența cenzurii asupra literaturii, Liviu Malița asociază proza socială cu cea psihologică, observând dificultățile pe care cele două categorii le produc cenzorilor[21].

Studiul de față va analiza evoluția romanului social românesc în trei etape, mai exact între 1965 și 1970, 1971 și 1980 iar ultima etapă, 1980-1989. Această segmentare temporală a fost realizată deoarece pe parcursul acestor ani apar evenimente politice ce au impact și la nivel cultural, iar relevantă în acest sens e afirmația Sandei Cordoș: „istoria literaturii în perioada comunistă (din România și din URSS) nu își păstrează, de-a lungul anilor, un profil unic. Epocile ei variază în funcție de modificările care survin în ideologia partidului, în acțiunile guvernanților, sau, uneori, chiar în funcție de capriciile activiștilor care patronează sectorul literar”[22]. Pentru a avea o imagine cât mai clară asupra evoluției subgenului urmărit în această lucrare, considerăm că e necesară o panoramă care să prezinte producția de roman în perioada comunismului ceaușist. În articolul său din *Transylvanian Review*, Andrei Terian urmărește o analiză a dinamicii prozei autohtone și a celei traduse, realizând o comparație între cele două. Pentru a avea o imagine mai clară, autorul segmentează perioada vizată în patru etape, iar una dintre acestea are în vedere anii cuprinși între 1948 și 1989, incluzând și segmentul temporal care ne interesează în studiul de față. Prin intermediul graficelor – la baza cărora a stat o indexare a romanelor atât publicate în volum, cât și ca fragmente – autorul demonstrează că spre finalul anilor ’60, în perioada liberalizării, comparativ cu celelalte etape, este indicată o a doua creștere a romanului românesc. Ba mai mult, sublinează o relativă stabilizare a ratei anuale de creștere, de 15-20%, a prozei autohtone începând cu 1965 iar apoi în 1971, anul impunerii Tezelor din iulie, romanul românesc indică un nou vârf depășindu-l pe cel din perioada interbelică[23].

Înainte de a intra în analiza graficelor, sunt necesare câteva clarificări metodologice. Atât în realizarea graficului ce prezintă evoluția romanului românesc în perioada comunismului ceaușist, cât și a celor care expun evoluția romanului social, s-au indexat din *DCRR*-1 doar titlurile în ediții printate, nu și cele apărute în foiletoane sau fragmente. Proza de după 1965 e văzută în critica literară, în multe cazuri, ca o proză a inovării la nivel de formule, de tematici, ba chiar de abordări, fapt ce ar contribui la o revitalizare a acesteia după perioada anilor ’50:

> „După 1965, constatăm însă apariția unei pleiade de prozatori care deprinseseră meșteșugul marilor alcătuiri narative și începuseră să prindă gustul analizei, al problematizării, al alunecării în fantastic, al multiplicării planurilor și al complexității stilistice. Prin N. Breban, E. Barbu, M. Preda, Al. Ivasiuc, Aug. Buzura, C. Țoiu, G. Adamești eanu, M. Ciobanu, Șt. Bănulescu, S. Titel, G. Bălăiță, Șt. Agopian etc., proza românească părea să își întindă abia acum aripile spre un nou început.”[24]

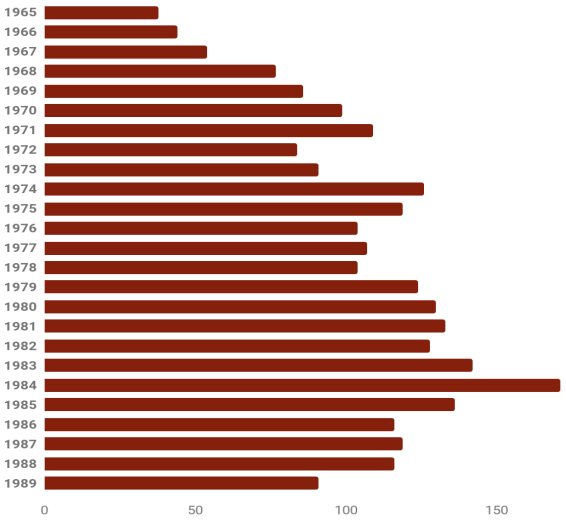

Figura 1.
Evoluția romanului românesc între 1965 și 1989.

Așa cum se remarcă și în graficul de mai sus, producția de roman diferă în cele trei perioade. Deși etapa 1965-1970 e una a liberalizării, producția de roman e cea mai scăzută, iar cel mai ridicat număr de romane publicate este de 99 și se înregistrează în 1970. Pentru deceniul 7, odată cu 1968, numărul romanelor crește semnificativ față de cel indicat în primii ani, iar unul dintre factorii ce poate sta la baza acestei ascensiuni este impactul evenimentelor politice din 1968 care „ar pune în evidență, pe fondul exaltării confuze a scriitorilor (sporite de discursul ceaușist de solidarizare cu «Primăvara de la Praga» din 21 august și de condamnarea abuzurilor din vremea lui Gheorghiu-Dej din aprilie), paradoxurile liberalizării ca acțiune concertată de eficientizare și chiar rentabilizare a regimului publicațiilor în cadrul monopolului productivist al statutului”[25]. În 1971 se instituie noile directive politice, odată cu Tezele din iulie, care propuneau o reîntoarcere la dogmele realismului-socialist iar literatura era văzută ca un instrument de promovare a imaginii omului nou și a valorilor „corecte”, ba chiar, pentru planul literar, era prevăzută o nouă direcție, aceea a avansării cultului personalității. Această redogmatizare nu se produce și în spațiul cultural se încearcă păstrarea unei evoluții organice a literaturii, fără preluarea acestor directive.

În cazul romanului, anul 1971 prezintă un număr mare de romane, ca în 1972 și 1973 să fie indicată o scădere. Cea mai ridicată valoare se înregistrează în 1974 când sunt publicate 126 de romane. Între 1976 și 1978 apare o ușoară scădere, dar numărul romanelor publicate se menține peste 100/per an, ca la finalul etapei, în 1979, să fie semnalat un număr de 124 de texte.

În ceea ce privește anii '80, se produc câteva modificări valabile și pentru sistemul literar. Astfel, deși instituția Cenzurii este desființată în 1977, aceasta devine, de fapt, o cenzură „internalizată"[26]. Ioana Macrea Toma pune în evidență raportul dintre literatură și politic în deceniul al nouălea: „Ceea ce afectează – și chiar modelează într-o anumită măsură, fără să o aneantizeze – literatura anilor '80 nu e cenzura opresivă, ale cărei tentacule variază, după cum am văzut, în funcție de autori, cenzori și editori, ci criza instituțională determinată și determinând la rândul ei acutizarea sciziunilor din câmpul literar"[27]. Cu toate acestea, producția de roman românesc crește în prima parte a deceniului, anul 1984 fiind vârful din punct de vedere numeric pentru etapa optzecistă, dar și pentru întreaga perioadă a comunismului ceaușist. În ciuda valorii ridicate, la începutul anilor '80, „proza este devansată de poezie"[28], aspect confirmat cantitativ de Macrea Toma. După 1985, numărul romanelor e în scădere, iar câteva dintre argumentele acestei diminuări pot fi atât controlul puternic asupra romanului, având în vedere că acesta era cel mai vizat de către cenzori, cât și orientarea scriitorilor spre alte genuri literare. Realizând o cercetare cantitativă asupra producției de roman în mai multe țări (Japonia, Danemarca, Franța, India etc.), Franco Moretti demonstrează cum în jurul unor evenimente politice ce au loc în aceste țări se produce declinul romanului și susține cercetătorul „legătura dintre criza romanului și cenzura politică este cât se poate de explicită"[29]. Această idee înaintată de Moretti o menționează Andrei Terian în articolul său, ilustrând faptul că diminuările majore ale romanului românesc coincid cu crizele politice[30]. Un alt aspect important pe care îl are în vedere criticul literar este raportul dintre cantitate și calitate valabil pentru romanele apărute în perioada comunismului, având în vedere că era promovată și susținută o linie a unei literaturi conformiste[31].

Având contextul producției și al evoluției romanului românesc între 1965 și 1989, prin intermediul Figurii 1, studiul de față va configura poziția romanului social și va chestiona în ce măsură evenimentele politice ale perioadei, dar și apariția unor volume consacrate, influențează dezvoltarea acestui subgen. Prima perioadă, 1965-1970, este definită în critica literară ca o etapă a liberalizării în care se recuperează textele unor scriitori importanți din istoria literară românească, se traduc opere importante ale literaturii universale iar articolul lui Ștefan Baghiu urmărește evoluția traducerilor din culturile străine în spațiul românesc în perioada comunismului, accentuând influența factorului ideologic asupra politicilor de traducere. Studiul menționat anterior pune în evidență o creștere a traducerilor din spațiul literar francez în perioada liberalizării[32] și Ioana Macrea-Toma demonstrează în cartea sa o egalitate în ceea ce privește creșterea atât a traducerilor, cât și a titlurilor din literatura autohtonă[33].

Sunt necesare câteva precizări referitoare la romanul social înainte de a examina graficele care prezintă evoluția acestuia. Mai întâi, analiza cantitativă realizată în articolul de față s-a realizat prin indexarea romanelor sociale indicate în *DCRR*-1 și au fost luate în calcul doar textele care au fost încadrate de autorii dicționarului ca romane sociale sau de analiză socială. Deși dicționarul menționat ridică probleme, în unele cazuri, la acest nivel al încadrărilor tematice, e singurul instrument, în momentul de față, pe baza căruia se poate realiza o cercetare de acest fel, astfel ne asumăm eventualele erori.

În cazul romanului social din perioada comunismului, un rol esențial îl joacă directivele politice și cenzura ce

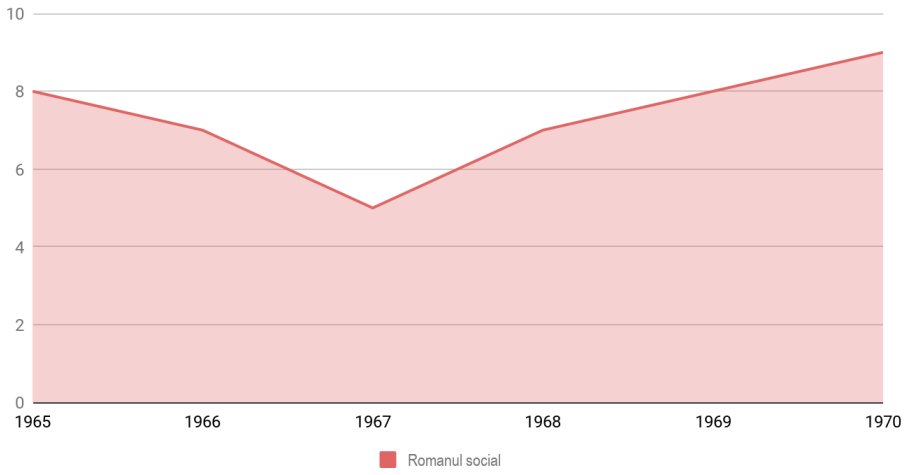

Figura 2. Evoluția romanului social românesc între 1965 și 1970.

propuneau chiar și temele care trebuiau abordate, prin urmare nu se poate discuta despre un subgen romanesc care se dezvoltă în condiții normale din punct de vedere istorico-literar, iar afirmația lui Liviu Malița e relevantă în acest sens:

> „Principiile cenzurii au fost aplicate, de la un deceniu la altul, în nuanțe, grade și combinații variabile, fie concomitent, fie alternativ, într-un mod specific diferitelor perioade de activitate a atotputernicei instituții. Comportamentul ei a variat în funcție de direcțiile și de directivele Puterii, în permanentă schimbare și, implicit, de dinamica literaturii"[34].

Fig. 2 înfățișează evoluția romanului social în etapa „relativei liberalizări"[35], cum a fost numită în istoria literară, și arată cum subgenul vizat e într-o direcție ascendentă la începutul perioadei, ca apoi, în 1967, la mijlocul acestui interval, să înregistreze o scădere. Unii critici literari susțin că între 1965 și 1970 au apărut romane importante ale autorilor consacrați[36], element ce susține caracterul prolific al acestor ani. Unul dintre aceste texte este *Intrusul* al lui Marin Preda, apărut în 1968, care e indexat în DCRR în categoria romanului social. Luând în considerare poziția lui Marin Preda în contextul literar postbelic și relevanța textelor sale, apariția *Intrusului* poate fi considerată ca unul dintre factorii creșterii ușoare a romanului social după 1968.

Așa cum se poate observa în graficul de mai sus, valoarea cea mai ridicată a subgenului vizat nu depășește 10 romane/pe an, ceea ce semnifică, în mod clar, o slabă dezvoltare a acestuia, tendința scriitorilor în deceniul 7 fiind îndreptată spre alte tipologii ale romanului românesc. Prin urmare, chiar dacă acest interval temporal e definit ca „momentul socio-politic cel mai productiv, iar din punct de vedere literar, cel mai dinamic și mai fertil"[37], acest aspect nu e valabil și în cazul romanului social, ceea ce confirmă că tendința scriitorilor nu era de a radiografia mecanismele societății, mai ales că o imagine realistă a acesteia nu era posibilă nici măcar în perioada liberalizării.

Odată cu 1971, se produc modificări majore în sistemul politic, prin impunerea Tezelor din iulie, care au un impact major asupra sistemului literar. Controlul politic e mai puternic și se promovează formarea unei literaturi care să prezinte o societate socialistă pozitivă, influența benefică a acesteia asupra individului. „Instituția cenzurii se restructurează, iar metodologia se schimbă, cu scopul de a recupera concesiile pe care fusese silită să le facă în perioada de liberalism politic. Cenzorii părăsesc treptat linia mediană și, așa cum sunt politic încurajați, trec în avanpostul contraofensivei ideologice"[38], astfel, păstrarea unui filon estetic devine tot mai dificilă. Opiniile critice, cu privire la această etapă și la modificările ce se impun odată cu schimbarea climatului politic, sunt împărțite. Pe de o parte, unii susțin opresivitatea regimului[39], ba chiar discută despre impunerea unui „neo-dogmatism"[40], pe de altă parte, alții consideră că „literatura română a atins, paradoxal, gradul cel mai înalt de complexitate din toată istoria ei"[41]. Având la bază acest fundal istorico-literar, figura 3 configurează evoluția romanului social.

Am ales să urmărim dezvoltarea romanului social în ultimul interval al comunismului ceaușist în două segmente – 1971-1979, respectiv 1980-1989 – deoarece se produc câteva modificări atât la nivel politic, cât și în interiorul evoluției literaturii române postbelice. Spre deosebire de perioada liberalizării, numărul subgenului analizat se află în ascensiune. Așa cum se poate observa în figura 3, în prima parte există un vârf în 1972, an apariției cunoscutului roman al lui Marin Preda, *Marele singuratic* care, în DCRR, e încadrat în categoria romanului social, element ce poate fi luat ca una dintre justificările acestei creșteri numerice. Între 1972 și 1974 se remarcă o ușoară scădere, ca apoi, în 1975 să apară o nouă creștere, an în care este indexat romanul *Iluminări* al lui Alexandru Ivasiuc, în aceeași categorie romanescă.

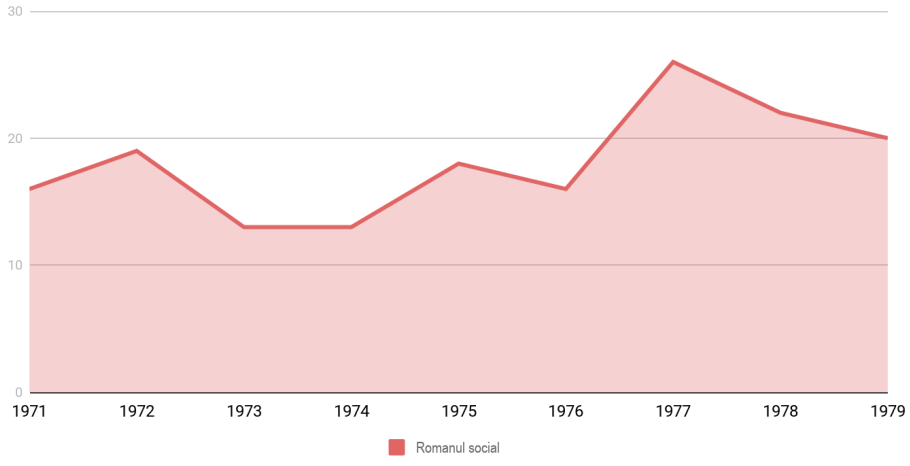

Figura 3. Evoluția romanului social românesc între 1971 și 1979.

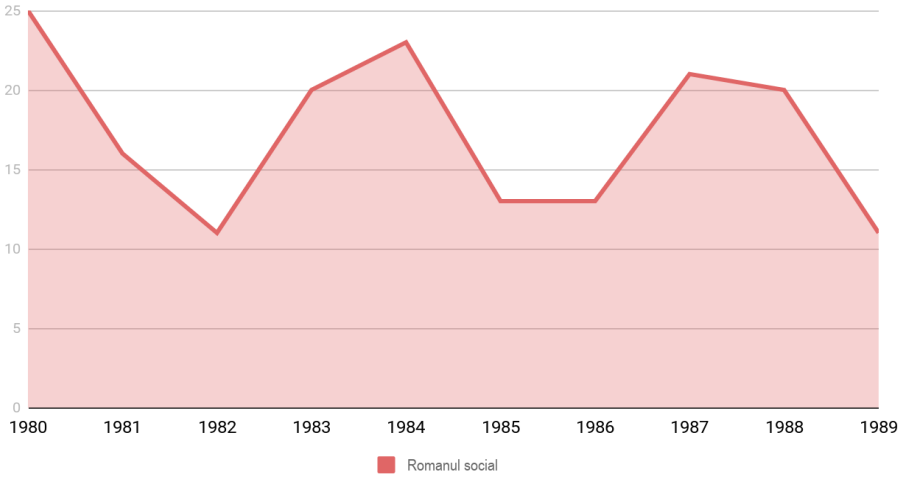

Figura 4. Evoluția romanului social românesc între 1980 și 1989.

Vârful romanului social în anii '70 poate fi observat în 1977, un an complex din punct de vedere politic, astfel că e „un an de maximă criză pentru regimul Ceaușescu"[42], odată cu producerea cutremurului și impactul acestuia asupra situației politice. Mai mult, în același an, este desființată instituția cenzurii care, de fapt, devine mai puternică. În plan literar, apar două romane de analiză socială semnificative în istoria literară postbelică, și anume *Ucenicul neascultător* al lui George Bălăiță și *Orgolii* al lui Augustin Buzura. Cum demonstrează și figura de mai sus, se menține numărul ridicat de romane sociale până la finalul perioadei. Prin urmare, etapa care începe odată cu anunțarea Tezelor din iulie 1971 se dovedește a fi una complexă pe ambele niveluri, atât socio-politic, cât și literar, de aceea, considerăm că evoluția romanului social e influențată de ambele direcții.

Sistemul literar al anilor '80 este determinat de mai multe elemente: pe de o parte, chiar dacă instituția oficială a cenzurii nu mai există, controlul asupra literaturii devine mai puternic, pe de altă parte, în ciuda opresivității regimului, se formează o generație literară simptomatică pentru istoria literară românească. Afirmația Magdalenei Răduță e valabilă în acest sens: „O imagine schematică a câmpului literar din ultimul deceniu comunist ar porni, așadar, de la confruntarea celor două definiții concurente ale faptului literar: una heteronomă, înțelege literatura ca pe un fenomen al scopurilor externe și accentuat-prezentiste, cea de-a doua, autonomă, își are nucleul în practicarea «jocului» literar gratuit și non-finalist"[43]. Astfel, vom analiza evoluția romanului social într-un spațiu literar în care se încearcă depășirea normelor ideologice și formarea unei literaturi autonome inovatoare (prin adoptarea noilor formule literare).

La începutul ultimului deceniu comunist, romanul social se află pe o direcție ascendentă și un aspect care poate sta la baza acesteia este apariția în 1980 a două romane scrise de doi autori consacrați ai perioadei postbelice, anume *Vocile nopții* de Augustin Buzura (încadrat de autorii DCRR-ului ca „roman cu problematică socială" și *Cel mai iubit dintre pământeni* de Marin Preda (încadrat ca „roman de amplă confesiune socială"). Așa cum arată și Figura 4, în anii '80 romanul social variază și înregistrează trei vârfuri: în 1980, așa cum s-a menționat anterior, în 1984 și în 1987 ca spre finalul perioadei, numărul să scadă brusc. Spre deosebire de etapa liberalizării, când se păstrează o linie aproximativ constantă a subgenului, și de perioada anilor '70, când se poate observa o ascensiune, acest ultimul deceniu e caracterizat de aceste modificări numerice, element ce explică tendința scriitorilor postbelici spre alte subgenuri ale romanului românesc postbelic. Ca o concluzie pentru această secțiune, la nivel statistic, în etapa liberalizării sunt indicate 44 de romane sociale, în anii '70 numărul crește semnificativ, fiind de 4 ori mai mare decât în prima etapă, 163, iar în deceniul 9 e înregistrată cea mai mare valoare, de 173 de texte. Trebuie observat că odată cu modificările politice care se produc – de la Tezele din iulie 1971 până la controlul puternic din anii '80 asupra literaturii – , completate de apariția romanelor consacrate ale literaturii române postbelice, numărul romanelor sociale crește odată cu intensitatea controlului cenzurii care, chiar dacă în 1977 este desființată instituția oficială, în ultimul deceniu comunist devine mai accentuat.

Pornind de la această perspectivă asupra evoluției romanului social, e necesară o discuție despre variațiile pe care acest subgen le are și despre posibilele definiții într-o perioada ca aceea a comunismului ceaușist. Subcategoriile tematice ale romanului social din Figura 5 au fost stabilite pe baza descrierilor oferite de *DCRR*-1. Am ales să denumim ultima secțiune „alte categorii"

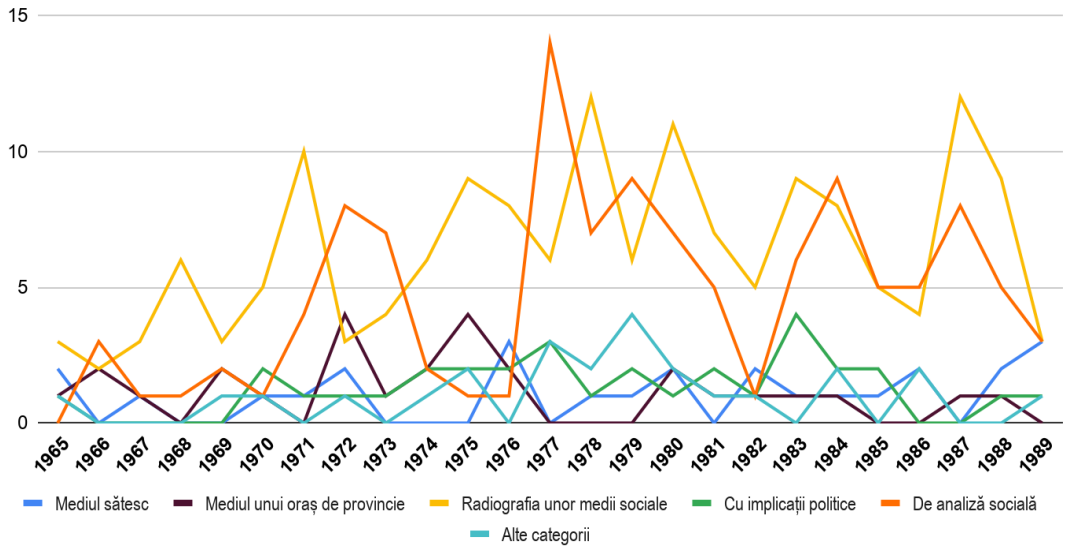

Figura 5. Evoluția subcategoriilor romanului social românesc între 1965 și 1989.

deoarece reunește texte care, din punct de vedere numeric, reprezintă un procent foarte scăzut iar aici se încadrează așa-numitele „romane ale uzinei" și cele muncitorești.

Cele mai predilecte texte sunt cele care urmăresc radiografiile unor medii sociale și cele de analiză socială. La polul opus, se află romanele ce expun viața sătească și romanele uzinei, muncitorești. În ceea ce privește subcategoriile care înregistrează cele mai ridicate valori numerice, vârful romanului de analiză socială se poate observa în 1977 – considerat punct de criză pentru etapa anilor '70, așa cum s-a evidențiat și mai sus – în schimb, romanul de analiză socială are un parcurs variabil, înregistrând două puncte majore în 1978 și în 1987. Există și două subcategorii „de mijloc", romanele ce prezintă mediul unui oraș de provincie și cele cu implicații politice, în care sunt încadrate puține texte și au un parcurs constant între 1965 și 1989.

Având această imagine a parcursului subcategoriilor romanului social, vor fi analizate descrierile tematice pe care autorii *DCRR*-ului 1 le oferă pentru aceste romane. De pildă, în categoria textelor care prezintă anumite medii sociale se încadrează narațiuni ce urmăresc anumite spații, modurile în care desfășoară anumite activități în acestea, ba chiar modificările produse și influența acestora asupra personajelor. Câteva exemple – preluate din descrierile romanelor așa cum apar în *DCRR*-1 – pentru această secțiune sunt: „viața din redacția unui ziar", „mediul școlar", „viața tinerilor ofițeri", „existența de zi cu zi a unui colectiv medical", „roman al mahalalei", „viața aviatorilor", „viața circului". Astfel, în cazul unor texte, este prezentată formarea unor medii profesionale și se accentuează impactul benefic al muncii asupra individului. În alte romane, precum cele ale mahalalei, punctul principal e reprezentarea formării unei lumi sociale și modul de funcționare unui astfel de mediu într-o epocă a socialismului. Secțiunea romanelor de analiză socială cuprinde texte ce înfățișează criza unui personaj cauzată de ratarea sa la nivel social, de imposibilitatea avansării profesionale. Alte situații regăsite sunt neîmplinirea în plan personal, ba chiar sentimental, cauzată de incompatibilitatea profesiilor celor doi îndrăgostiți sau de cea a pozițiilor sale sociale; dificultatea comunicării între persoane aparținând din domenii profesionale diferite, dar care reușesc, în cele din urmă, să coopereze prin descoperirea unei pasiuni comune. Romanele sociale ale unui mediu de provincie vizează impactul pe care mediul provincial îl are asupra anumitor categorii sociale, de exemplu, viața unor tineri intelectuali într-un mic oraș; repartizarea profesorilor sau a medicilor din București în provincie și adaptarea lor atât socială, cât și profesională. Textele cu implicații politice expun evoluția socială a unui personaj determinată de implicarea sa în partid sau vizează o analiză social-politică a abuzurilor dintr-o anumită perioadă (de exemplu, anii '60). Categoria romanelor sociale ale mediului sătesc redă viața unor comunități țărănești în diferite etape ale comunismului, urmărind modificările care intervin în plan rural odată cu schimbările politice. Ultima secțiune, cea a textelor muncitorești și a celor care au în prim-plan uzina, se concentrează pe mediile muncitorești cele mai cunoscute în perioda comunismului, șantierul și uzina și examinează viața oamenilor care lucrează în aceste spații, evidențiind adeseori o imagine pozitivă a celor două. Prin urmare, în cazul romanului social din epoca comunismului ceaușist se produce o schimbare atât la nivel tematic (prin temele pe care le abordează), cât și la

nivel de reprezentare, în acest caz, reprezentând o lume aflată în permanentă raportare la politic.

Referitor la definirea romanului social la începutul secolului XX, așa cum s-a menționat și mai sus, Daiana Gârdan accentuează lipsa unei definiții concrete, termenul fiind preluat ca atare de către criticii literari ai perioadei. La acest nivel, situația nu se schimbă foarte mult nici în perioada postbelică – și așa cum reiese și din mențiunile subgenului în studiile critice, prezentate mai sus – fie se discută despre o generalizare și o predominanță a romanului social, fie este asociat automat cu romanul politic și încadrat împreună cu acesta sub cupola ideologicului. Studiile din ultimii ani operează cu încadrări în această tipologie romanescă sau observă un raport strâns între proza socială și cea psihologică care ridică dificultăți cenzurii. În schimb, cele mai actuale articole – ambele apărute în 2019, cel al Daianei Gârdan și cel semnat de Andrei Terian et al– propun o chestionare a conceptului, oferă un context al formării acestuia și sublinează necesitatea unei definiții, mai ales în cazul noilor cercetări, cele de tip cantitativ și nu numai. Având în vedere că studiul de față s-a concentrat pe o indexare a romanelor sociale din *DCRR* – 1, o definiție posibilă pentru această tipologie a romanului românesc, formulată pe baza descrierilor oferite de dicționarul menționat, ar fi o formulă romanescă care configurează mecanismele unei societăți și modurile în care aceste mecanisme influențează viața unui individ.

Un aspect esențial, evidențiat pe parcursul acestui articol, este faptul că romanul social de după 1965 nu poate fi discutat în afara contextului politic în care se dezvoltă și a modificărilor ce apar în plan cultural, vizând și literatura. Astfel, credem că se poate discuta despre un roman cu teză și în acest sens vom folosi o primă definiție pe care Susan Rubin Suleiman o acordă acestui tip de roman în cartea sa: „definesc ca roman cu teză un roman «realist» (fondat pe o estetică a probabilității și a reprezentării) care se semnalează cititorului în principal ca purtător a unei învățături, ținând să demonstreze adevărul unei doctrine politice, filosofice, științifice sau religioase" (tr.n.)[44], însă un roman cu teză ce are două direcții. Pe o parte, conform descrierilor din DCRR și a analizei de mai sus, există romane sociale ce prezintă impactul benefic al societății socialiste asupra dezvoltării individului la nivel social și profesional, fiind clar niște romane cu teză care promovează ideologia Partidului. Pe de altă parte, există acele texte de proză consacrate, deloc întâmplător, care pot fi definite ca romane cu teză întoarsă tocmai pentru acestea urmăresc raportul dintre societate și individ în sens invers, creând mai degrabă o perspectivă negativă asupra societății socialiste. Câteva exemple în acest sens sunt romanele lui Marin Preda din 1972, respectiv 1980, *Marele* singuratic, Cel *mai iubit dintre pământeni*; cel al lui George Bălăiță, *Ucenicul neascultător*, 1977; Augustin Buzura, *Vocile nopții*, 1980 sau Gabriela Adameșteanu, *Dimineața pierdută*, 1983 care, conform descrierilor realizate de autorii *DCRR*-ului, trasează „traumele sociale" prin care trec personajele (*Marele singuratic*) și evidențiază crizele sociale și individuale prin care trec acestea din cauza mediului muncitoresc(*Vocile nopții*) sau prezintă tensiunile provocate de oamenii din jur, de ideologie și lipsa șanselor în plan social (*Dimineața pierdută*). Mai mult, ambele categorii urmăresc și actualitatea, o temă literară care, în raport cu directivele politice, a avut două direcții: prima – aplicabilă textelor de proză din prima secțiune – era o actualitate pozitivă, în acord cu normele date de Partid și cea de-a doua – valabilă în cazul romanelor sociale cu teză întoarsă – era o actualitate negativă ce punea în evidență, într-o manieră subversivă, neajunsurile lumii comuniste[45].

Există două paliere ale literaturii în perioada de după 1965, cum remarcă și Claudiu Turcuș, – valabil și în cazul romanului social – și anume „literatura subordonată comenzilor politice (a cărei existență s-a perpetuat, deși cu un impact scăzut, chiar după renunțarea oficială la normele realismului socialist și chiar după desființarea instituțională a cenzurii, în 1977) și literatura devenită subversivă prin faptul că se dorea autonomă estetic"[46]. Deci, romanele cu teză întoarsă urmăresc, dincolo de directivele și impedimentele politice, formarea unei autonomii estetice, a unei structuri romanești în care să primeze esteticul înaintea eticului (înțeles în cazul de față ca direcție a ideologiei comuniste).

Prin urmare, studiul de față a avut scop o analiză a romanului social din mai multe unghiuri. Mai întâi, a fost necesară prezentarea contextului actual al studiilor literare ce abordează romanul românesc din perioada comunismului și perspectivele pe care acestea le abordează tocmai pentru a sublinia că o analiză cantitativă a unui subgen romanesc poate oferi o completare la studiile bazate pe *close reading* prin viziunea obiectivă oferită de o astfel de cercetare. Astfel, s-a observat că romanul social este preluat ca atare în studiile critice postbelice, fără a se acorda posibile definiții, și este asociat, în unele cazuri, cu romanul politic, o altă tipologie romanescă problematică a literaturii din perioada comunismului. Pornind de la direcțiile critice pe care Daiana Gârdan le expune într-unul dintre articolele menționate mai sus care urmăreau o investigare a romanului social la nivel teoretic și expuneau situația acestui subgen la finalul secolului XIX – începutului celui de-al XX-lea în spațiul românesc, s-a încercat redarea situației tipologiei romanești vizate într-o perioadă în care factorul politic are o influență puternică asupra culturii și, implicit, a literaturii. Prima parte a avut ca scop crearea unei imagini a producției de roman în perioada 1965-1989 tocmai pentru a avea o perspectivă cât mai clară asupra producției de roman și a variațiilor care se produc. Așa cum arată Figura 1, în etapa liberalizării, în ciuda libertății de publicare, romanul autohton înregistrează valori mai scăzute decât

în perioadele următoare. În anii '70, chiar dacă se instituie Tezele din iulie 1971 care aveau ca țintă o întoarcere la normele realismului socialist iar literatura era printre primele segmente din acest grafic al schimbărilor politice, numărul romanului românesc e în creștere. Numărul titlurilor de proză e ridicat și în anii '80, doar la finalul regimului comunist, se înregistrează o scădere. În ceea ce privește romanul social, dacă între 1965 și 1970, valoarea numerică este mică, după 1971, aceasta începe să crească, iar în anii '80 indică o evoluție care variază pentru ca, în finalul perioadei, să fie în scădere.

Prin raportare la evenimentele politice din anii comunismului ceaușist, din punct de vedere numeric, subgenul vizat crește în momentele de criză. Urmărind acest aspect și descrierile romanelor pe care *DCRR*-1 le oferă, s-a putut remarca că romanul social reunește atât texte care prezintă anumite aspecte ale societății socialiste într-o formă pozitivă, în acord cu indicațiile Partidului, cât și romane ce conturează această lume socialistă pe dos, adică pun în evidență neajunsurile și crizele sociale, individuale pe care le provoacă, de aceea, având ca bază teoretică conceptul de „roman cu teză" al lui Susan Rubin Suleiman, cele două tipologii majore ale romanului social pot fi plasate ca romane cu teză, cele care corespund cerințelor ideologice, și romane cu teză întoarsă, acele texte ce oferă, de fapt, o critică a lumii socialiste și care, în același timp, sunt romanele consacrate din perioada de după 1965. Totuși, există și câteva limite în ceea ce privește instrumentarul și așa cum au subliniat două articole numite mai sus – cel rezultat în urma proiectului de digitalizare a romanului românesc din sec XIX și cel al Daianei Gârdan – lipsa unui instrument care să ofere niște categorii tematice clare, poate duce la crearea anumitor erori. Cu toate acestea, cercetarea noastră a încercat să propună niște direcții referitoare la raportul dintre romanul social și influența evenimentelor politice, la evoluția acestuia în funcție atât de factorul ideologic, cât și de apariția textelor etalon, prin urmare, acest subgen este plasat între două planuri – cel al evoluției politice și cel al unei evoluții estetice, firești a literaturii.

Note:

1. Sanda Cordoș, *Literatura între revoluție și reacțiune* (Cluj-Napoca: Biblioteca Apostrof, 2002); Liviu Malița, *Literatura eretică. Texte cenzurate politic între 1949 și 1977* (București: Cartea Românească, 2016); Viorel Nistor, *Pactul fictional și istoria: repere ale romanului politic românesc postbelic* (Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2012).
2. Ștefan Baghiu, „Strong Domination and Subtle Dispersion: A Distant Reading of Novel Translation in Romania", în *The Culture of Translation in Romania*, ed. Maria Sass, Ștefan Baghiu și Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 63-84; Alex Goldiș, „Literary Interferences in Subversive East-European Prose under Communism", în *The Culture of Translation in Romania*, ed. Maria Sass, Ștefan Baghiu și Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 85-97.
3. Franco Moretti, *Grafice, hărți, arbori. Literatura văzută de departe* (Cluj-Napoca: Tact, 2016).
4. Matthew L. Jockers, *Macroanalysis. Digital Methods and Literary History* (Urbana. Chicago. Springfield: University of Illinois Press, 2013).
5. Moretti, *Grafice*, 10.
6. Andrei Terian et al., „Genurile romanului românesc în secolul al XIX-lea. O analiză cantitativă", *Transilvania*, nr. 10 (2019): 17.
7. Ibid.
8. Daiana Gârdan, „Tipologiile romanului românesc și provocările cercetării cantitative. Cazul romanului social și de moravuri", în *Caietele Sextil Pușcariu* (Cluj-Napoca: Editura Academiei Române, 2019), 418.
9. ***, *Dicționarul cronologic al romanului românesc* (București: Editura Academiei Române, 2004).
10. Franco Moretti, „Conjunctures on World Literature", *New Left Review*, nr. 1 (2000): 54-68.
11. Daiana Gârdan, „Evoluția romanului erotic românesc din prima jumătate a secolului al XX-lea. Între exercițiu și canonizare", *Transilvania*, nr. 7 (2018): 24.
12. Ibid.
13. Mihnea Bâlici, „Studii cantitative recente în spațiul românesc. Între analiză instituțională și problema traducerilor", *Transilvania*, nr. 2 (2019): 14.
14. Andrei Terian, „Big Numbers. A Quantitative Analysis of the Development of the Novel in Romania", *Transylvanian Review*, vol. 28 (2019): 55-71.
15. Gârdan, „Tipologiile", 418.

16. Ibid., 419-421.
17. Terian et al., „Genurile".
18. Gheorghe Crăciun, „Romanul românesc – azi", *Caiete critice*, nr. 1-2 (1983): 18.
19. Maria Luiza Cristescu, „Romanul românesc – azi", *Caiete critice*, nr. 1-2 (1983): 22.
20. Nistor, *Pactul*, 87.
21. Malița, *Literatura eretică*, 240.
22. Cordoș, *Literatura între revoluție*, 183.
23. Terian, „Big Numbers", 64-66.
24. Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism. Proza* (București: Editura Fundației Pro, 2002): 400.
25. Macrea Toma, *Privilighenția. Instituții literare în comunismul românesc* (Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2019): 173.
26. Ibid., 29.
27. Ibid, 225.
28. Ibid., 93.
29. Moretti, *Grafice*, 17.
30. Terian, „Big Numbers", 68.
31 Ibid., 66.
32. Baghiu, „Strong Domination", 63-84.
33. Macrea Toma, *Privilighenția*, 167.
34. Malița, *Literatura eretică*, 29.
35. Simuț, *Literaturile române postbelice* (Cluj-Napoca: Școala Ardeleană, 2017): 244.
36. Ibid., 252.
37. Malița, *Literatura eretică*, 46.
38. Ibid., 55.
39. Simuț, *Literaturile române*, 259.
40. Malița, *Literatura eretică*, 54.
41. Negrici, *Literatura română*, 235.
42. Simuț, *Literaturile române.*, 264.
43. Răduță, În context. O lectură sociologizantă a literaturii române din ultimul deceniu comunist (București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2019): 45.
44. "Je définis comme roman à these un roman «réaliste» (fondé sur une esthétique du vraisemblable et de la représentation) qui se signale au lecteur principalement comme porteur d'un enseignement, tendant à démontrer la verité d'une doctrine politique, philosophique, scientifique ou religieuse." Susan Rubin Suleiman, *Le roman a thèse*, 14.
45. Malița, *Literatura eretică*, 168.
46. Claudiu Turcuș, Împotriva memoriei. De la „estetismul socialist" la noul cinema românesc (București: Eikon, 2017): 10.

Bibliography:

***. *Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până la 1989 [The Chronological Dictionary of the Romanian Novel from its Origins to 1989]*. Bucharest: Editura Academiei Române, 2004.

****Dicționarul cronologic al romanului tradus în România de la origini până în 1989* [*The Chronological Dictionary of The Translated Novel in Romania from its Origins to 1989]*. Bucharest: Editura Academiei Române, 2005.

Baghiu, Ștefan. "Strong Domination and Subtle Dispersion: A Distant Reading of Novel Translation in Communist Romania (1944-1989)". In *The Culture of Translation in Romania*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, 63-84. Berlin: Peter Lang, 2018).

Bâlici, Mihnea. "Studii cantitative recente în spațiul românesc. Între analiză instituțională și problema traducerilor" [Recent Quantitative Studies in Romania. Between Institutional Analysis and the Topic of Translation]. *Transilvania*, no. 2 (2019): 11-18.

Cordoș, Sanda. *Literatura între revoluție și reacțiune* [Literature between Revolution and Reaction]. Cluj-Napoca: Biblioteca Apostrof, 2002.

Crăciun, Gheorghe. "Romanul românesc – azi" [The Romanian Novel – Today]. *Caiete critice*, no.1-2 (1983): 18-29.

Cristescu, Maria Luiza. "Romanul românesc – azi" [The Romanian Novel – Today]. *Caiete critice*. no. 1-2 (1983): 22-24.

Gârdan, Daiana. "Evoluția romanului erotic românesc din prima jumătate a secolului al XX-lea. Între exercițiu și canonizare" [The Evolution of The Romanian Erotic Novel from The First Half of the 20th Century. Between Exercise and Canonization]. *Transilvania*, no. 7 (2018): 23-28.

Gârdan, Daiana. "Tipologiile romanului românesc și provocările cercetării cantitative. Cazul romanului social și de moravuri" [Defining the Social Novel and The Novel of Manners. Challenges of Distant-Reading The Romanian Novel]. In *Caietele Sextil Pușcariu IV*. (Cluj-Napoca: Scriptor – Argonaut, 2019), 418-427.

Goldiș, Alex. “Literary Interferences in Subversive East-European Prose under Communism.” In *The Culture of Translation in Romania*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, 85-97. Berlin: Peter Lang, 2018.
Jockers, Matthew L. *Macroanalysis. Digital Methods and Literary History*. Urbana. Chicago. Springfield: University of Illinois Press, 2013.
Macrea Toma, Ioana. *Privilighenția. Instituții literare în comunismul românesc* [Privilighentia. Literary Institutions in Romanian Communism]. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2009.
Malița, Liviu. *Literatura eretică. Texte cenzurate politic între 1949 și 1977* [The Heretical Literature. Politically Censured Texts between 1949 și 1977]. Bucharest: Cartea Românească, 2016.
Moretti, Franco. “Conjunctures on World Literature.” *New Left Review*, no.1 (2000): 54-68.
Moretti, Franco. *Grafice, hărți, arbori. Literatura văzută de departe* [Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for a Literary History]. Cluj-Napoca: Tact, 2016.
Negrici, Eugen. *Literatura română sub comunism. Proza* [Romanian Literature under Communism. Prose]. Bucharest: Editura Fundației Pro, 2002.
Nistor, Viorel. *Pactul ficțional și istoria: repere ale romanului politic românesc postbelic* [The Fictional Pact and History: Highlights of Romanian Political Post-War Novel]. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2012.
Răduță, Magdalena. În context. O lectură sociologizantă a literaturii române din ultimul deceniu comunist [In Context. A Sociological Reading of Romanian Literature from The Last Communist Decade]. Bucharest: Editura Muzeul Literaturii Române, 2019.
Sass, Maria, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, eds. *The Culture of Translation in Romania*. Berlin: Peter Lang, 2018.
Simuț, Ion. *Literaturile române postbelice* [Romanian Post-War Literatures]. Cluj-Napoca: Școala Ardeleană, 2017.
Suleiman, Susan Rubin. *Le roman a thèse ou l’autorité fictive* [The Thesist Novel or The Fictional Authority]. Paris: Presses Universitaires de France, 1983.
Terian, Andrei, „Big Numbers. A Quantitative Analysis of the Development of the Novel in Romania”. *Transylvanian Review*. vol. 28 (2019): 55-71.
Terian, Andrei, Daiana Gârdan, Cosmin Borza, David Morariu, and Dragoș Varga. “Genurile romanului românesc în secolul al XIX-lea. O analiză cantitativă” [The Genres of the 19th Century Romanian Novel. A Quantitative Analysis]. *Revista Transilvania*, no. 10 (2019): 17-28.
Turcuș, Claudiu. Împotriva memoriei. De la „estetismul socialist” la noul cinema românesc [Against Memory. From the “Socialist Aesthetism” to the New Romanian Cinema]. Bucharest: Eikon, 2017.